

Kamu Kaynakları İle Özel Sermaye Sınıfının Oluşması: Türkiye Örneği

Dr. Şahin Çetinkaya¹

Makale Gönderim Tarihi:
28.07.2019

Makale Kabul Tarihi:
25.11.2019

Özet

1923-1950 arası sermaye sınıfının oluşumunda devletin rolü ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan birikimin yapısal uğraklarının piyasa ilişkileri dışındaki müdahalelerden ne oranda etkilendiğini anlayabilmek önemlidir. Bu etkileşimin en önemli aktörlerinden biri de devlet olmuştur. Bunların yanı sıra 1923-1950 arası dönemde sermaye ile kamu otoritesi arasındaki ilişkiler, günümüzde sermaye sınıfının zaafalarını, açmazlarını; Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının, sanayileşmesinin, dünya piyasalarındaki konumunun altında yatan içsel faktörleri sınamamıza yardımcı olacaktır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye'de siyaset, darbeler yoluyla şekillenmiştir. 50 yıl boyunca ekonomik istikrardan uzak, dünya piyasasıyla örtüşmekte zorluk çeken, önemli bir kalkınma hamlesi gerçekleştirilememiş bir ülkenin yaşadığı makro sorunlarının kaynağını geçmişinde aramak gerekmektedir. Günümüz ekonomisine de sirayet eden bu sorunları anlamak ve çözüm üretmek ise geçmişte sermaye sınıfı ve devlet arasındaki ilişkilerin tahlilini zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma sorunlara çözüm üretmek ve günümüz ekonomisine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sermaye sınıfı, İzmir İktisat Kongresi, Devletçi dönem, Kamu Kaynakları, Özel sermaye

The Making Of The Private Capital Class With Public Resources Case Of Turkey

Abstract

The present dissertation, entitled The Role of State in the Making of the Capitalist Class Between 1923-1950, studies how the state has been involved both in the formation and the making of capitalist class and in the accumulation on capital in the interval spanning from foundation of the Turkish republic to the mid of twentieth century. This examination is crucial to understand to what extent, since the foundation of the Turkish republic, the structures of the capitalist class and the accumulation of capital have been affected by the extra-market intervention. 1923-1950 comprehending the correlations between the capitalist state and the State in that period helps us in examining both current vices and dilemmas of the capitalist class and the internal factors that still underlies the economic development and the industrilization of Turkey alongside its position within the world market.

Turkish politics has since the second half of the twentieth century been shaped by military coups. To understand the fundamental reasons of the political instability along with the economic instability that has prevented both the economic development and full integration into the world market, it is required to trace back the sources of the problems. Therefore, a study of the early Republic is indispensable to realize the problems and produce solutions to the them, which are still embedded within the national economy. The present dissertation is aimed at producing solutions to the problems and shedding the light on the contemporary Turkish economy.

Keywords: Capitalist Class, İzmir Economics Congress, Second World War, Statist Era.

¹ Dr.Öğr.Üyesi Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,İktisat Bölümü,sahin.cetinkaya@usak.edu.tr

GİRİŞ

Bir ekonomik birimin üretim döngüsünün yegâne sürekliliğini sağlayan “sermaye”, üretimde emeğin verimini artıran ve insanlar tarafından üretilmiş fakat tüketilmemiş olan üretim araçları olarak tanımlanabilir. (Yılmaz, 2004, s.4) Eldeki veya yedekteki paranın tüketim harcaması olarak değil de yatırım harcaması olarak kullanılması potansiyeline sahip, diğer bir ifadeyle üretim araçlarına dönüştürülebilmesi olası yekun, bu yekunun sermaye olduğuna vurgu yapar. Burada sermayenin iki özelliğine vurgu yapmak gerekmektedir: 1) Tutulan herhangi bir değerın sermaye olması için illaki üretim döngüsünde fiilen yer almasına gerek yoktur. Üretimde yahut yatırımda iş görme potansiyeline sahip olması onun sermaye olmasını dolaylı olarak vurgular; 2) Yalnız burada “üretim aracı” tanımı nitelikli veya niteliksiz, birikmiş yahut basit, üretim için kullanılan tüm emek biçimlerini de kapsamaktadır. Böylece bu iki özellik belirtildiğinde, sermaye kavramının tanımı da mal veya hizmet üretmek için kullanılan tüm üretim faktörleri olarak genişlemektedir.

SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI ÜZERİNE

Bir ekonomik birimin üretim döngüsünün yegâne sürekliliğini sağlayan “sermaye”, üretimde emeğin verimini artıran ve insanlar tarafından üretilmiş fakat tüketilmemiş olan üretim araçları olarak tanımlanabilir. (Yılmaz, 2004, s.4) Eldeki veya yedekteki paranın tüketim harcaması olarak değil de yatırım harcaması olarak kullanılması potansiyeline sahip, diğer bir ifadeyle üretim araçlarına dönüştürülebilmesi olası para miktarının sermaye olduğuna vurgu yapar. Burada sermayenin iki özelliğine vurgu yapmak gerekmektedir:

1) Tutulan herhangi bir değerın sermaye olması için illaki üretim döngüsünde fiilen yer almasına gerek yoktur. Üretimde yahut yatırımda iş görme potansiyeline sahip olması onun sermaye olmasını dolaylı olarak vurgular;

2) Yalnız burada “üretim aracı” tanımı nitelikli veya niteliksiz, birikmiş yahut basit, üretim için kullanılan tüm emek biçimlerini de kapsamaktadır. Böylece bu iki özellik belirtildiğinde, sermaye kavramının tanımı da mal veya hizmet üretmek için kullanılan tüm üretim faktörleri olarak genişlemektedir.

1.1 MERKANTİLİZMDE SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI

16. yüzyılda Avrupa'nın batısında başlayan ve modern iktisat teorilerinin doğuşu niteliğindeki Merkantilizm akımı, ön-kapitalizm döneminde etkili olan bir iktisat akımıdır. Sermaye sınıfının ticari sermaye niteliğinde palazlandığı ve güçlenmeye başladığı bu dönem, aynı zamanda Avrupa'da siyasal-dini alanda reform hareketlerinin ortaya çıktığı, Coğrafi Keşifler sonucunda ticaret sermayesinin hızla güçlendiği ve ekonomik ilişkilerin köklü bir sarsıntıya maruz kaldığı dönemdir. Ticarete görülen bu gelişme sosyo-ekonomik olarak ilkin, feodalizmin üretim amacı olan “nüfusun geçimlik ihtiyaçlarını” karşılamaya dönük yapısını yıpratmaya başlamıştır. Böylece “puttin aut” ya da sermaye birikiminin ilk biçimlerinden biri olan manifaktür üretim ilişkileri, el zanaatı işçiliğini sermaye sınıfının elinde toplamasını sağlamıştır. Henüz sanayi üretiminin görülmediği bu dönemde hâkim ekonomik yapının ticaret olması göz önünde tutulduğu için ülkelerin zenginliğini ifade eden “sermaye” değişmez olarak kabul edilmiştir. Merkantilistlere göre dünyanın zenginliği sabittir. Dolayısıyla birisinin zenginleşmesi, ancak bir diğerinin fakirleşmesi pahasına söz konusu olabilecektir. (Bilgili, 2012, s 19). Merkantilizmin görüşlerinin 19. yüzyılda terkedilmeye başladığını belirtmek gerekmektedir. Ticari sermaye biçiminde ve coğrafi keşiflerle tetiklenen ön-kapitalist aşamada sermaye sınıfının güçlenmeye başlaması, Sanayi Devriminin gerçekleşmesi ve sermaye sınıfının iktidarı 1789 İhtilali ile Fransa'da ele geçirmesi öncesinde, Merkantilist görüşler de terk edilmeye başlanmıştır(Bilgili, 2012, s.21).

FİZYOKRATLARDA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI

Sermaye sınıfının gelişimini engelleyen koşulların eleştirisinin 18. yüzyılda Fransa'da ortaya çıktığı görülmektedir. Fizyokratların en önde gelen temsilcisi François Quesnay, servetin kaynağını mübadele ilişkilerinde değil üretim sürecinde aramış; henüz sanayi üretiminin Fransa'da gelişmediği ve Fransa ekonomisinin tarıma dayandığı bu dönemde, tarım üretimini iktisadi düşünce sisteminin merkezine

oturtmuş iktisatçıdır. Zenginliğin kaynağının üretim sürecinde ve özellikle tarım üretiminde olduğunu vurgulayan Quesnay, tarım ürünlerinin serbest mübadelesine önem verilmesi gerektiğini ve devletin ticari serbestiye müdahale etmesinin ekonomik dengeleri sarsacağı görüşünü öne sürmüştür. Bu ilke, sonraki Klasik İktisat ve Neo-klasik İktisat teorilerinde Liberal Ekonominin temel dayanaklarından bir olarak sahiplenilecektir. Fizyokratların öne sürdüğü doğa felsefesinin, diğer bir deyişle, *Tabii Kanunun* arka planını oluşturduğu bu görüş “Laissez faire, laissez aller, laissez passer” (Bırakınız yapsınlar, bırakınız gitsinler, bırakınız geçsinler) sözleriyle ifade edilmiştir. Bu üçlü kalıp doğrudan sınıfsal ilişkilere gönderme yapmakta ve dönemin ekonomik sorunlarını özetler niteliktedir. Fransa’nın IV. Luis döneminde yaşadığı siyasi ve ekonomik sorunlara tekrar dönecek olursak “bırakınız gitsinler” mottosu, monarşinin sermaye sınıfına koyduğu engellerin doğrudan eleştirisi niteliğindedir; “bırakınız yapsınlar” mottosu ise Fizyokratların üretken alan olarak gördükleri tarım faaliyetlerinin önündeki engellerin kaldırılması gerektiğine işaret eder, yani tarımsal üretimi serbest bırakmaları gerektiği ve tarımsal üretimi kısıtlayan vergi uygulamalarının askıya alınmasını önermektedir. “Bırakınız geçsinler” mottosu ise doğrudan dış ticaret serbestliğine gönderme yapmaktadır ki bu motto aynı zamanda önceki iktisat akımı olan Merkantilizmin korumacı ve devlet müdahaleci yaklaşımının en keskin eleştirilerinden biridir Fizyokratlar, “artık” yaratan üretim faaliyetlerinin yalnız tarımsal üretim olduğunu bunun doğal sonucu olarak da yalnızca tarımda çalışan emeğin üretken olduğunu ve tarımda kullanılan sermayenin verimli olacağını öne sürerler. (Yılmaz, 2004, s.17).

KLASİK İKTİSATTA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI

18. yüzyılda teknolojinin gelişmesi ve bu gelişimin sanayiye uygulanmasıyla birlikte 19. yüzyılda etkin sınıf olarak sanayici-girişimci sınıf ön plana çıkmıştır. Bu dönemdeki kapitalist sistemin üretim ilişkileri hâkim piyasa ilişkileri haline gelmiştir. Sanayinin gelişmesiyle üretimin kitlesel şekilde gerçekleşiyor oluşu, beraberinde birçok sorunun da çözülmesi gerekliliğini dayatmış ve bu durum ekonominin daha derinine ve kapsamlı şekilde analiz edilmesi sürecini başlatmıştır. Dönemin ekonomik yapısını çok çeşitli yönleriyle ele alan ve analiz eden; ayrıca gelecekte de geçerliliğini koruyacak olan yeni bir iktisadi kuramlar zincirinin halkaları oluşmuştur. Ekonomiyi çeşitli yönleriyle ele alan oldukça kapsamlı iktisat teorileri ortaya koyan bu dönem iktisatçılarının teorilerinin tümü “Klasik İktisat” başlığı altında toplanmaktadır.

Literatürde Klasik İktisadın başlangıcı olarak Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği* adlı eseri kabul görmektedir. Bu ve diğer eserleriyle birlikte Adam Smith, kendine kadar kurgulanan iktisat teorilerinin çoğu önermelerini köklü biçimde eleştirdiği gibi kendinden sonra gelen, yine aynı okul çatısı altında teoriler ileri süren David Ricardo, Thomas Robert Malthus ve sosyalist iktisadın kurucusu Karl Marx’ın düşüncelerini de etkilemiştir(Kazgan, 2012, s.75).

MARKSİST İKTİSATTA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI

Marksist kuram, Alman yazar Karl Marx ile Alman fabrikatör Friedrich Engels’in geliştirdiği, Marx’ın ölümünden sonra Engels’in “Marksizm” olarak adlandırılmasını istediği ekonomik kuramdır. Öncülü ve ardılı diğer tüm iktisat okullarından ayrılan özelliği, kuramın yalnızca bir iktisat kuramı olmasından ziyade felsefe, toplumbilim ve tarih alanlarını da kapsıyor oluşudur. Lakin, Marksist İktisat kuramının ekonomi ayağı Klasik İktisat Kuramının alanına basmaktadır. Klasik Okul içinde, Kapitalist sistemin geleceğine dair umutsuz bakışlar sergileyen David Ricardo’nun ekonomi kuramlarına yaptığı katkılardan oldukça beslenmiştir. Marksist teorinin iktisadi sorunsalı, içinde yer aldığı Klasik Okulun “üretim, bölüşüm ve dolaşım” sorunsalına denk düşer. Diğer taraftan metallerin değer ölçütü olarak yine Klasik Okulun öne sürdüğü “emek” kategorisine yaslanmaktadır.

Karl Marx, Klasik İktisadın kategorileştirdiği “sınıflar ayrımı” bakış açısını kabul etmekle kalmamış, “sınıf” kuramını tarihin tüm aşamalarına genişletmiştir. Marx’a göre “*Günümüze dek var olan bütün toplumların tarihi sınıf mücadelesi tarihidir*”. (Marx ve Engels, 2005, s.13).

NEOKLASİK İKTİSATTA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI

Hemen her iktisat okulunun teorik sorunlara yaklaşımını, hem kendilerinden önceki kuramlardaki eksiklikler hem de ekonomik sistemde vukuu bulan açmazlar belirlemiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan Neoklasik görüşün kendinden önce gelişen kuramlardan ayrılan esas sorunu

da üretimde *etkinlik* olmuştur. (Kazgan, 2012, s.119) Özellikle Klasik okulun değer ölçüsü olarak emeği görmesi, lakin bir metada somutlaşan emeğin net bir ölçümünü (Karl Marx'ın "artık değer oranı hariç") ortaya koyamaması; diğer taraftan ekonomik yapıda meydana gelen ve teoriyle örtüşmeyen gerçeklerin kendisini, çözülmesi gereken elzem konular olarak dayatması bu okulun sorunlarını da belirlemiştir. Sorunlarını belirlemiştir; lakin üretime *etkinlik* başlığıyla yaklaşan Neo-klasik okulun analizlerinin içeriğini ve ekonomik amaçlarını belirlememiştir. Neoklasik okul, sistemin ekonomik açmazlarını çözmekten çok, ekonomiyi mikro konulara indirgeyerek matematikleştirme yolunu benimseyen bir eğilime sahip olmakla diğer iktisat kuramlarından ayrışır.

KEYNESYEN İKTİSATTA SERMAYE BİRİKİMİ VE SERMAYE SINIFI

Keynesyen İktisat, iktisat teorisinde kurduğu önermeler açısından iki yüz yıldır egemenliğini sürdüren "laissez faire" görüşünden kopuşun 20. yüzyıla intikal etmiş biçimi olarak okunabileceği gibi; ilk bölümde değinildiği üzere, Merkantilist Kuramın "devlet müdahaleciliği"ni benimseyen argümanlarının daha gelişkin/tutarlı biçimi olarak da okunabilir. Bu kopuş fenomeninin, klasik okulun ve Neoklasik (gelenekçi) iktisat okullarının, "*kendiliğinden tam istihdam dengesi*"ne dayanan teorik temellerini dinamitlediğini ifade etmek abartı olmayacaktır. (Kazgan, 2012, s.218) "Dinamitleme" olarak kullandığımız kavramın iktisat teorisi yönüne yapılan göndermelerin Keynesyen İktisat dilinde genişliği sınırsızdır; burada bu göndermelerin yalnızca sermaye birikimi ve sermaye sınıfı lehine daraltılıp incelenmesi gerekmektedir.

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULUŞU ÖNCESİ SERMAYE SINIFININ YAPISI

20. yüzyılın başları ve özellikle Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen on yıllık dönem, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü hızlandıran ekonomik, siyasi ve sosyal problemlerin art ardına yaşandığı, bir nevi zamanın akışının hızlandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde toplumsal sınıfların keskin şekilde ortaya çıktığı ve bu sınıf aktörlerinin, Osmanlı İmparatorluğunun "merkeziyetçilik"ini sarsmaya yönelik eğilim gösterdiği, Batı'da yaşanan burjuva devimlerinin biçimlerinin Osmanlı topraklarında yaşayan kesimleri de tesiri altına aldığı görülmektedir.

600 yıl egemenliğini sürdürebilmiş bir devletin çöküşünü üç ana başlığa indirgemek mümkündür:

a) *İmparatorluğa içkin nedenler*: Siyasi ve ekonomik yeniden yapılanmanın geriliminden ortaya çıkan ve keskin "iktidar savaşı" ve "rejim karşıtlığı" olarak tezahür eden olaylar. İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşu, 1908 Devrimi ile II. Meşrutiyetin ilan edilmesi, Batı yanlısı ve Jön Türk geleneğine sahip asker-bürokrat tabakanın Osmanlı İmparatorluğunda iktidarda söz sahibi olması, asker-bürokrat kliğin siyasi ve ekonomik temsiliyeti üstlenmesi içkin nedenlerdir. Bu içkin nedenlerin siyasi ayağını I.ve II. Balkan Savaşlarına ve I. Dünya Savaşına girilmesi kararları; ekonomik nedenlerini ise, "Türkçülük" ideolojisinin kabul görmesiyle "milli sermaye sınıfı" yaratmaya yönelik eğilimlerin yayılması oluşturmaktadır.

b) *İmparatorluğa dışsal nedenler*: Avrupa'nın sanayi inkılabını gerçekleştirip kütleli istihvale geçişi, ucuz maliyetli makine mahsulleriyle daha çok el emeğine dayanan mamullerin rekabet imkânını ortadan kaldırması sonucu Osmanlı sınırları içinde üretim ilişkilerinin değişmesi; İmparatorluğun Türk dışı unsurlarının (Bulgarlar, Rumlar, Araplar vb.) uluslaşma bilincine sahip olmasıyla birlikte kopuşlar sergilemesi. (Tabakoğlu, 1986, s.425)

İçsel ve dışsal nedenlerin dinamik sonuçları: İçsel ve dışsal nedenlerin Osmanlı'da "değişimin elzem olduğu" hissi yaratması sonucu yeniliklere gidilmesi, geleneksel Osmanlı yaşam biçiminin değişmesi. Bu çöküş esnasında bir takım düzenlemeler yapılmak istendi; gedikler genişletildi, esnafı yeniden teşkilatlandırmak için 1879'da İstanbul Ticaret Odası açıldı. 1909'da *Esnaf Cemiyeti Talimatnamesi* çıkarıldı. 1863 yılında "İslahı Sanayi Komisyonu" kurulmuştur. Komisyon; gümrük vergilerini arttırmak, sanat okulları açmak, milli sermayeye dayanan şirketler kurulmasını teşvik etmek gibi tedbirler alarak yerli sanayii yok olmaktan kurtarmağa çalışmıştır. (Türk Ticaret Odaları Tebliği [TTOT], 1966, s.24) Dönemin siyasi ve ekonomik gelişiminin, nihai olarak, bu üç tarihsel olgunun birbiri ile çatışkısında devindiği söylenebilir. "Uluslaşma" çabasının Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu

sonrasına, özellikle sermaye sınıfı ve sermaye birikimi konularında, sirayet eden sorunları, bu olayların çatışmasına dayanmaktadır.

İTTİHAT VE TERAKKİ FIRKASI İLE SERMAYE SINIFI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Sosyal bilimlerde, belli olguların çözümlenmesi girişimi o olguların kendini dışa vurduğu koşulların belli oranda “soyutlama”ya indirgenmesiyle mümkün olur. İktisadi olgularda, özellikle de iktisat tarihi çalışmalarında, en önemli soyutlama biçimi “tarihselleştirme” olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikkatli incelendiğinde Cumhuriyet döneminde sermaye sınıfının oluşumu ve oluşumun uğraklarının devlet ile ilişkisi, Cumhuriyet öncesi dönemde kendine özgü içeriğe sahip olmuştur. Bu içeriğin en önemli öznesi Cumhuriyet öncesi dönemde, 1908 yılı ile Kurtuluş Savaşı yılları arasında, İttihat ve Terakki Fırkası olmuştur.

Osmanlı'nın son yıllarında sınıf kategorisini, hem kontrol altında tutulma olasılığı zor hem de Osmanlı döneminde yaşanan olaylar nedeniyle güven duyulması zor olan gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Bunun yanı sıra Osmanlı toprak sisteminden kaynaklanan ve Osmanlı yönetici sınıfının toprakta küçük mülkiyeti korumuş olmasından dolayı sermaye sınıfının birikim zeminini oluşturabilecek bir toprak sahipleri sınıfı olmamıştır. (Keyder, 1993, s.107) Böyle bir özgüllük zemininde, asker-bürokrat tabakadan oluşan İttihat ve Terakki Fırkası hükümet olmuş böylece “Batıcılık” ve “Milliyetçilik” ideolojileriyle beslenen siyasi bir konjonktür döneme hâkim olmuştur. Milli iktisat ve milli sermaye sınıfı oluşturma politikalarının uygulanmaya başladığı, daha sonra Cumhuriyet döneminin de iktisat politikalarının kökenini oluşturacak olan bu dönem, sermaye sınıfı ile devlet arasında sarsıcı değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Sermaye sınıfına ait, yukarıda belirtilen özellikler nedeniyle, “[...] yeni bir ulus devlet kurup bu devleti modernleştirmeye koyulan burjuvazi değil [...]” İttihat ve Terakki mensubu ya da yandaşı asker-bürokrat kesimler olmuştur. (Keyder, s.107)

Bu dönemde Müslüman-Türk tüccar ve toprak sahipleri ithalat ve ihracatı, toptan ticareti, ticari komisyonculuğu ve bankacılığı ellerinde bulunduran yabancı ve/veya azınlıklara karşı, bunların yerine geçmek üzere, şirketler halinde örgütlenmişlerdir. “İkinci Meşrutiyet döneminde ‘intibah-ı iktisadi (iktisadi uyanış)’ olarak adlandırılan bu örgütlenme Balkan Savaşı ve özellikle Birinci Dünya Savaşının çetin koşulları içinde daha yoğun ve daha yaygın bir nitelik kazanmıştır.” (Okyar [Ed.], 1973, s.459) İktisadi uyanışın en travmatik ögesinin sermaye birikimi için *kaynak* yaratılması sorunu olduğu anlaşılmaktadır.

Sermaye sınıfının yaratılmasına yönelik girişimlerin ve sermaye birikim biçiminin kaynak yaratma sorununun, İttihat ve Terakki Fırkası döneminde üç önemli aşamasının altını çizmek gerekir:

- 1) Savaşlarda kaybedilen topraklar ve Osmanlı'nın çokuluslu yapısında yaşanan sorunlar ve uluslaşma hareketleri neticesinde sermaye sınıfını oluşturan gayrimüslim kesimin tehcire tabi tutulması ile oluşan kaynaklar.
- 2) Milli sermaye oluşturmada kaynak yetersizliğinin yoğun yaşandığı Anadolu eşrafının Bankalar nezdinde örgütlenmesi.
- 3) Anadolu ve İstanbul eşrafının, toprak sahiplerinin gelişmiş ve görece birikime elverişli şehirlerde/mekanlarda “Anonim Şirket” biçiminde örgütlenme çabası.

Bu üç faktör ulusal nitelikli ekonomik aktörlerin, iktisadi boyunduruktan kurtulma çabaları olarak okunabilir; diğer taraftan ise asker-bürokrat İttihat ve Terakki Fırkasının politik hedefi olan ve daha sonra Cumhuriyet dönemine intikal eden sermaye/girişimci sınıfın doğal, özgür ve yetkinleşmekten uzak gelişiminin gerekçeleri de bu üç başlıkta aranmalıdır. Bu gerekçelerin yarattığı sonuçların Cumhuriyet dönemine de sirayet etmiş olmasına birçok yazar dikkat çekmiştir. Aytekin Altıparmak'a göre: “İttihat ve Terakki hükümeti tarafından uygulanan ve ‘milli iktisat’ adı verilen politika, yeni Türk devletinin yöneticileri tarafından da benimsenmiştir. Devlet desteğiyle Türk müteşebbisler meydana getirme yolundaki çalışmalar bu dönemde de devam etmiştir.” (Altıparmak, 1998, s.67) Zeki Duman'a (2007, s.35) göre: “Osmanlıda burjuva sınıfını, gayri Müslimler (Ermeni, Yahudi, Rumlar) teşkil ederken, Cumhuriyet döneminde, bunların yerine devlet menşei milli bir burjuva yaratılmaya çalışılmıştır. Bu türevi sınıf, çıkarsal ilişkilerin devamı için iktidarla sürekli organik bir ilişki içinde bulunma ihtiyacı hissetmiştir.” Gürsan Şenalp ve Örsan Şenalp (2008, s.89) ise “Türkiye’de İttihat ve Terakki’nin ya da Kemalist bürokratik öncü kadronun yaptığı şey, sınıf yönelimleri her ne olursa olsun,

maddi üretim / dolaşım ilişkileri içerisinde bir konum olan burjuvaziyi yaratmak değil, kendi dışında oluşan bu toplumsal konumun sosyal ve etnik bileşimini değiştirmek olmuştur.” Gürsan ve Örsan Şenalp’in ifadeleri yanlış olumsuzlamaya yaslansa da yazarların sermaye sınıfının “sosyo-etnik yapısını değiştirmek” söylemleri yeni sermaye sınıfı yaratmak demek olduğundan İttihat ve Terakki Fırkasının iktisadi yaklaşımının Cumhuriyet dönemine intikal ettiğini vurgular. Kısacası ekonominin “Milli” müdahaleler ile yeniden yapılanması İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı altında Cumhuriyet öncesi dönemde başlamış, asker-bürokrat tabaka ile sivil aydın kesimlerin birlikteliği sonucu güçlü bürokratik yapı oluşmuştur. Yani asker ve sivil bürokratik burjuvazi ilk önce kendi denetimleri dışında üretim güçlerinin gelişmesine, dolayısıyla sermayenin birikmesine izin vermemiş, bunu engellemiş, daha sonra ise kendi denetiminde ticaret burjuvazisi yaratarak zenginliği istediği ölçülerde ve oranlarda paylaşmıştır. (Ertem, 2014, Parg. 17) Kapitalist üretim ilişkilerine geç giren ülkelerin milli burjuvazisinin olmaması dolayısıyla milli sermaye sınıfı yaratma sürecinin bürokrasi elinde gerçekleşmesi dünyada sık karşılaşılan iktisadi durumlardandır. Bu bürokrasi de kendi bekası için dayanacağı güdümlü, en önemlisi Batı'da (şimdilik) ayağı olmayan (ama daha sonrası için elzem olan), Batıyı arkasına alıp kendisini tehdit edebilecek konumda olmayan bir sınıfa gereksinim duymuştur. (Çetinoğlu, s.11).

Cumhuriyet öncesi dönemde, İttihat ve Terakki Fırkası esintisi altında Osmanlı ekonomisinde, sermaye sınıfının yabancı sermayeyle ortaklıklarının “Anonim Şirketler” ve “Bankacılık” gibi faaliyet alanlarında olduğu belirtilmişti. Ulusal birikim yapısının bürokratik müdahalelerle şekillendiği ve sermaye fraksiyonlarının çıkar çatışmaları halinde kıtalara ayrılmasının gerçekleştiği görülmektedir. Bu çatışmalarda Müslüman-Türk milli sermaye sınıfı oluşturulması amacıyla İttihat ve Terakki Fırkası ile mevcut sermaye sınıfı arasındaki organik ilişkiler, sermaye sınıfının oluşumunda en kritik momenti temsil etmektedir. Bu moment iki dönemle ayırt edilebilir. Meşrutiyetin İlk beş yılında (1908-1913) kurulan anonim şirketlerde yabancı ve gayrimüslim unsurlarla ortaklığa gidilmiş, şirketlerin çoğunda yabancı sermaye ağırlığını korumuştur; savaş yıllarında ise (1914-1918) faaliyete geçen anonim şirketlerin büyük çoğunluğu Müslüman-Türk kesimlerce gerçekleştirilmiştir. Önceki kısımda ele alınan Sanayi İstatistikleri bu konuda birçok çalışmaya kaynak oluşturmuştur; lakin istatistik sayımının tamamlandığı 1915 yılından 1932 yılına kadar (ki 1932’den 1941 yılına kadar yapılan sayımlar da sadece Teşvik-i Sanayi Kanunundan faydalanan kuruluşları içermektedir) sermaye sınıfının yapısını analiz edecek herhangi toplu malumat bulmak zordur.

1923-1932 YILLARI ARASINDA DEVLETİN EKONOMİ POLİTİKASI

Tümel tarihsel olguların varlığının felsefi düzeyde ikili, yani *sine qua non*² nedenler ile *ex falso sequitur quodlibet*³ nedenlere dayandırmak mümkündür. Tıpkı sermaye sınıfının Avrupa’daki doğuşunun nedenlerinin tarihsel bir olgu olarak “olmazsa olmaz” olduğu gibi II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya’da Nazilerin ortaya çıkışına neden olan koşullar da “yanlıştan yola çıkılan” gerçekliklere dayanmaktadır. Tarihsel olguların nedenlerindeki bu ikilem iktisat politikaları için de tümüyle geçerlidir. İktisat tarihinde yanlıştan yola çıkılarak uygulanan ekonomi politikalarının çoğunun devletin ekonomideki rolüyle ve müdahalesiyle ortaya çıktığı bilinmektedir.

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda ve gelişiminde ekonominin başat aktörü olarak ortaya çıkan devletin ve özelde Tek Parti iktidarının, ulus devlet olarak örgütlenen bir ülkede sermaye sınıfı ve diğer ekonomik kesimler ile ilişkilerine ve ekonomideki rolüne bakılması, devletin sermaye sınıfının oluşumuna etkisini incelemek açısından önemlidir. Türkiye Cumhuriyetinin kurucu unsurlarının siyasi geleneklerinin İttihat ve Terakki Fırkasına yaslandığına bir önceki bölümde değinilmiş, hatta bu kliğin gelişiminin çeşitli yönleri, özellikle de ekonomideki dönüşümlerde aldığı roller geniş ölçüde incelenmişti. 1923 yılında Mustafa Kemal’in önderliğinde kurulan yeni devletin ekonomide kurumsal düzeyde örgütlenmesinin iktisadi politik perspektifi, Osmanlı İmparatorluğunda ortaya çıkmış seleflerinin politikalarının devamı niteliğindedir. Bu nedenle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan sermayenin millileştirilmesi süreci ve savaş sonrası dünyadaki dengelerin değişmesiyle ortaya çıkan

² “Olmazsa olmaz” anlamına gelen Latince deyiş.

³ “Yanlıştan yola çıkıp her istediğimiz sonuca varırız” anlamına gelen Latince deyiş.

sorunlar, Mustafa Kemal ve diğer Türkiye Cumhuriyeti kurucularının ekonomiye olan bakış açılarına sirayet etmiştir. Böylece yeni kurulan devletin kurumlaşma çabalarının ve bu kurumlaşma çabaları için yeni ekonomik hamlelerin yapıldığı dönem 1923'ten itibaren somutlaşmaktadır.

Cumhuriyet öncesi dönemde Ermeni ve Rum Mübadeleleri ile el değiştiren sermayenin Müslüman-Türk kesiminin elinde yoğunlaşması sermaye sınıfının gelişimini kesintiye uğratmıştır. Özellikle dünya ticaretiyle kopan bağların, sermayenin millileştirilmesinden sonra bir de Kurtuluş Savaşının getirdiği yıkımla, sermaye birikiminin yetersiz kalmasına neden olduğu aşikârdır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyetinde sermaye birikiminin yetersizliği, önceki dönemden kalan sorun olarak ortaya çıkmıştır. Ulus devlet için bu sorun devletin bekası adına önemli bir sorundur; çünkü ulusal bir sermaye sınıfı her şeyden önce yeterli bir sermaye birikimine ihtiyaç duymuştur. (Batmaz, Emiroğlu ve Ünsal, 2006, s.40) Türkiye Cumhuriyetinin egemen kesimlerinin ve bu kesimlerin oluşturduğu devletin ekonomideki rolünün ve kurumlaşmaya yönelik girişimlerinin, milliyetçilik bakışı çerçevesine oturan sermaye birikimine yaslandığı görülmektedir.

Yeni Türkiye Cumhuriyetinde ekonomik gelişimin “[...] devlet desteğiyle yaratılacak bir Türk müteşebbis sınıfına dayandırılacağı özellikle İzmir İktisat Kongresi'nde açıklığa kavuşmuştu.” (Altıparmak, 1998, s.68) İzmir İktisat Kongresi, Türkiye Cumhuriyetinin gelecekte uygulayacağı ekonomi politikalarının ve yönetici sınıfların ekonomiye bakış açısının ne yönelimde olduğuna dair ipuçları veren ilk girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra 1932'de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulamaya konulacağı ve böylece ekonomide Devletçilik görüşünün egemen olacağı döneme kadar geçen sürede, ekonomik değişimlerin önemli uğraklarını şöyle sıralamak mümkündür: Lozan Barış Antlaşması, İzmir İktisat Kongresi, Emlak ve Eytam Bankasının kurulması, İş Bankasının Kurulması, Sanayi ve Maadin Bankasının kurulması, Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkarılması, 1929 Buhranı. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu sonrası asker-bürokrat kadronun devlet aygıtıyla ekonomide oynadığı rolün de uğrakları olan bu konular, siyasi klığın sermaye sınıfı ve sermaye birikimi ile ilişkisinin de uğraklarıdır. Bu eserde, kurumsallaşma çabaları ve bu çabaları kısıtlayan veya kolaylaştıran durumlar tek tek mercek altına alınmıştır.

Kurumlaşmayı Zorlaştıran ve Sermaye Sınıfının Gelişimini Engelleyen Koşul:Lozan Barış Antlaşması

Marksist iktisat teorisine göre sermayenin seyri sermayenin temerküz oranıyla bağıntılıdır. Sermayenin temerküzü (az sayıda kişinin elinde toplanması) durumu Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş evresinde gerçekleşmemiştir. Sermaye birikimi müteşebbisler elinde temerküz etmemiş olsa da birikim belli bir zümrenin yani siyasi iktidarın, karakteri asker-bürokrat ve sivil-bürokrat kesimin elinde toplanmıştır. Sermayenin temerküz oranını serbest piyasa ekonomisinde belirleyen en önemli unsur dış ticaretin gelişkinlik düzeyidir. Türkiye Cumhuriyetinin kurucu unsurlarının dış ticarete yönelik kararlarını, sermaye sınıfının da dış ticaret politikasında sermaye birikimini kısıtlayan en önemli engel Lozan Barış Antlaşması olmuştur.

Lozan Barış Konferansı 11 Kasım 1922 – 24 Temmuz 1923 tarihleri arasında İsviçre'nin Lozan kentinde toplanan ve sonunda Lozan Barış Antlaşmasının imzalandığı konferanstır. Konferansa delege olarak İsmet İnönü, Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka katılmıştır. Lozan Barış Konferansının Türkiye iktisat tarihi açısından en önemli iki sonucu; yeni kurulan cumhuriyetin gümrük politikasının ve Osmanlı borçlarının karara bağlanması olmuştur. Her iki kararın da ulusallaşma sürecindeki ülkenin sermaye sınıfının oluşumuna ve sermaye birikimine tesiri doğrudandır. “Lozan Anlaşması imzalandığı zaman 70 milyon liralık dış ticaret açığı vardı. İhracatımızın ithalatı karşılama oranı %40 civarındaydı. Bir doların 180, bir sterlinin 801 kuruş olduğu 1923 yılında ülkenin dış ticareti yabancı bankalar aracılığıyla yürütülüyordu.” (Tokgöz, 2004, s.97) Bunun yanı sıra ülkede para-kambiyo sistemi henüz oturmamış ve para politikasını belirleyecek merkezi bir otorite oluşturulamamış olması dış ticarete gümrük uygulamalarını idare edebilecek kurumların olmadığına göstergesidir. Ancak 1930 yılında kurulan Gümrük ve Tekel Bakanlığıyla birlikte dış ticaret denetim altına alınabilmiş bu döneme kadar dış ticaret sürekli açık vermiştir. Türk sanayinin hala zayıf olması ve gayrimüslimlerin ekonomide oluşturduğu boşluğun düzeltilmesinin önündeki en büyük engellerden biri, Lozan Barış Antlaşmasının ithalat vergilerinin yükseltilmesini kısıtlayan hükümleri olduğunu söylemek mümkündür. Böylece “Lozan

Antlaşması, Türkiye'nin bağımsız bir gümrük politikası uygulamasını ve yerli sanayii dış rekabetten korumasını önlemiştir. 1923 - 1929 döneminde ithal mallarının yerli sanayii üzerinde olumsuz etkileri olmuştur.” (Altıparmak, 1998, s.73)

Teşvik-i Sanayi Kanunu (28 Mayıs 1927)

28 Mayıs 1927 tarihinde çıkarılan 1055 numaralı Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmadan önce ülkenin ekonomik gelişimini engelleyen siyasi, hukuki ve iktisadi birçok kısıtlar mevcuttu.

1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile 1913 yılı Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı karşılaştırıldığında görülecektir ki son çıkarılan kanun ilk kanuna göre daha fazla teşvik ve destek içermektedir. Özel sanayi kuruluşlarına sağlanan bu destekler ile sermaye sınıfının birikimini hızlandırıcı önlemler alınması, iki teşvik kanunu arasında geçen 14 yıllık sürede sermaye sınıfının niteliksel olarak başarı gösteremediğinin ifadesidir. Lakin 1913-1915 Osmanlı Sanayi İstatistiklerinin 1917 yılında açıklanması ile Teşvik-i Sanayi Kanunundan 117 işletmenin yararlandığı görülmekteydi, birçok işletmenin de kanundan bihaber olduğu unutulmamalıdır. 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan işletme sayısı ise 1932 yılında 1473 iken bu sayı, ekonomide Devletçilik politikalarının uygulanmasıyla birlikte 1939 yılında 1144'e düşmüştür. (Kasalak, 2012, s.75)

Teşvik-i Sanayi Kanunundan Faydalanan İşletmelerin Kuruluş Tarihine Göre Dağılımı

KURULUŞ YILI	İŞLETME SAYISI
<i>1923' den önce</i>	<i>341</i>
<i>1923</i>	<i>34</i>
<i>1924</i>	<i>63</i>
<i>1925</i>	<i>101</i>
<i>1926</i>	<i>141</i>
<i>1927</i>	<i>140</i>
<i>1928</i>	<i>157</i>
<i>1929</i>	<i>118</i>
<i>1930</i>	<i>106</i>
<i>1931</i>	<i>140</i>
<i>1932</i>	<i>88</i>
<i>Bilinmeyen</i>	<i>44</i>
TOPLAM	1473

KAYNAK: *Devlet İstatistik Enstitüsü DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı, (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1973), s. 166*

Fiiliyatta, Osmanlı İmparatorluğunun ekonomisini zapturapt altına alan Kapitülasyonların farklı bir isimle devamı niteliğinde olan Lozan Antlaşmasının Dış Ticarete getirdiği kısıtlamalar, siyasi iktidarın “Ulusal Sermaye” yaratması önünde de engeller oluşturuyordu. Ekonominin geneli hammadde üreten ve mamul mal satın alan bir görünümde iken bu Lozan Antlaşmasının hükümleri Türkiye'nin hammadde ihracını yasaklamaları, ithalat kotaları ve ithal gümrük vergilerini uygulamasını engellemekteydi. Bu şekilde zaten asker-bürokrat kesimin oluşturduğu sermaye sınıfının eksiklikleri ve 1927 yılına kadar sanayileşme ve kalkınma yönünde kayda değer başarı gösterememiş olması sonucu siyasi iktidar, sermaye sınıfına 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile büyük imkânlar sağlama girişiminde bulunmuştur. Lakin Devletçi/Korumacı dönemde devletin yardımına koştuğu ve zenginleşmesinin önünü açtığı belli bir zenginler zümresi Tek Parti iktidarının şemsiyesi altında birikimine devam edebilmiş, 1950'lerden sonra gelişen sanayi sermayesinin çekirdeğini oluşturmuştur.

1923-1932 YILLARI ARASINDA SERMAYE SINIFININ DURUMU

Osmanlı İmparatorluğunda kapitalizmin gelişimi ekonomik-siyasi anlamda, her ülkede olduğu gibi, köklü değişikliklerle paralel ilerlemiştir. Rejim meşruti monarşiye dönüşmüş lakin mutlak/devletçi iktidar anlayışı bürokrasinin merkezi eğiliminde köklü değişikliklere uğramamıştır. Bu ilişkiler yumağı 20. yüzyılın başlarında, II. Meşrutiyetin ilanı sonrası, İttihat ve Terakki Fırkasına da intikal etmiştir. Böylece geleneksel kurumsal ve idari yapının merkezi iktidar/devlet ilişkileri ayağı katı bir biçimde iktisadi alanda sürdürülmüş ve Türkiye Cumhuriyetinin kurucu odağının asker-bürokrat kesime yaslanıyor olması dolayısıyla aynı katı iktidar anlayışı Cumhuriyet dönemine de sirayet etmiştir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin Osmanlı İmparatorluğunda gelişim seyri, siyasi arenada iktidar perspektifi etrafında yoğunlaşırken iktisadi alanda ise gelişen sermaye sınıfının karakteri iktidardan etnik-kültürel açıdan farklılaşma göstermiştir. Bu durum yönetenler tarafından engellenmesi gereken “tehlike” olarak görülmüştür. Filhakika gelişen ulusalcılık akımı ve bu ideolojinin güçlenmesini sağlayan toplumsal olaylar ve olgular (II. Dünya Savaşı, Ulusların bağımsızlık talepleri, Avrupa kapitalizmi ile dünyanın geri kalanı arasındaki eşitsiz gelişim) sermaye birikimi sorununu da kronikleştirmiş ve sermaye sınıfının oluşumuna yapılan siyasi müdahalelerin altını doldurmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen sürede sermaye sınıfı ile iktidar ve bürokrasi arasında kurulan organik bağın, bunun yanı sıra Müslüman-Türk sermaye sınıfının ticari sermaye olarak tezahür ettiği evrede sermaye birikiminin fazla yol kat edemediğini belirtmiştik. Sermayenin millileştirilmesi süreci ile birlikte Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da sermaye sınıfının kendi dar perspektifi ile Avrupa'nın ekonomide ağırlığının hissedildiği Türkiye'de hala ticari aracı rolünde olduğu ve bununla tatmin olduğu görülmektedir. Aracı rolünün yanı sıra kaynakları kıt olan iktidarın eteğinde ihaleler, teşvikler yoluyla beslendiği dar bir alan da bulunmaktadır. (Soylu ve Yaktı, 2014, s.368) Türkiye'nin kurucu unsuru olan Kemalist iktidarın kurumlaşma çabaları doğrudan doğruya sermaye sınıfı oluşturmaya yönelik girişimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de sermaye sınıfının gelişim biçiminin, kapitalizmin “rasyonalite” bakış açısından uzak olduğu görülmektedir. Rasyonellikten uzak olması şu nedenlere bağlanabilir:

- Siyasi İktidarın bürokratik kontrol mekanizmasını merkezileştirmek istemesi (Takrir-i Sükun Kanunu; Muhalefetlerin bastırılması; İş Bankası, Milli İktisat Bankası, Osmanlı İtibarı-ı Milli Bankası gibi sermaye kaynaklarının yahut ulusal bankaların siyasal iktidar etrafında oluşturulması vb.)
- Sermaye sınıfının dar görüşlü, yatırım eğilimi olmayan ve bu nedenle gelecek beklentileri minimum olan ya devlete sırtını dayamış, ya Avrupa sermayesine ticari aracılık yapmaktan memnun ya da kısa vadeli spekülasyon kazançlara eğilim gösteren cılız karakterli olmasıdır.

Türkiye Cumhuriyetinin Devletçilik politikalarının uygulanmaya başladığı döneme kadar yukarıda değinilen çarpık gelişim biçiminde de olsa sermaye sınıfı Cumhuriyetin ilk yıllarında nicel bir gelişim göstermiştir. İttihat ve Terakki Fırkası iktidarında olduğu gibi “ulusalcı” ilişkileri bir taraftan sürdürürken diğer taraftan da güçlü bir sermaye sınıfı oluşumunun tohumları atılmıştır. Bu tohumların yeşerme evresinin incelenmesi gerektiği aşikardır. Önceki bölümde ele alınan devletin kurumlaşma girişimlerinin ve devletin ekonomi politikalarının sermaye sınıfının gelişimi ve sermaye birikimi üzerine etkisini gözlemek için ele alınması gereken en önemli iki husus sermaye sınıfının faaliyet alanlarının ele alınması ve sermaye sınıfı ile asker-sivil bürokrasi arasındaki ilişkilerin ortaya konulmasıdır. İzmir

İktisat Kongresi sonrası sermaye sınıfının talepleri devletçe karşılanmaya çalışılmış, kurumlaşma girişimleri ile sermaye birikimine kaynak aktarılması sağlanmış, Şeker Yasası, Teşvik-i Sanayi Kanunu vb. hukuksal düzenlemelerle Lozan Ticaret Sözleşmelerinin olumsuz etkisini bertaraf edecek ulusal hamleler yapılmıştır.

İktidar ile Sermaye Sınıfı Arasındaki Etkileşim

İttihat ve Terakki Fırkası döneminde ilksel birikimini, mevcut sermaye sınıfının tasfiyesi üzerine kuran Ulusal Burjuvazi varlığını garanti altına alacak vaatleri, 1923 İzmir İktisat Kongresinde yeni rejimden sağlamıştır. Hatta yeni rejimin kurucu unsurları, “ulusal sermaye sınıfı” yaratma ideolojisi doğrultusunda, mevcut sermaye sınıfının farklı kesimlerine, bu sınıfın beklentilerinden daha fazlasını sunmaktan çekinmemiştir. Zaten mevcut sermaye sınıfının yapısının asker-bürokrat kesimlere meğilli oluşundan, monolitik yapı oluşturan Tek Parti iktidarı altında dönüşen sermaye sınıfıyla devlet bürokrasisin örtüştüğü en net alanın ekonomi olduğu görülecektir. Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşturulmaya çalışılan milli iktisat doktrini ve yerli burjuva sınıfı, sivil ve askeri bürokrasi içinden çıkmıştır. (Duman, 2007, s.45) Bu çift yönlü ilişki arasındaki açı, yani sermaye sınıfı ile devlet arasındaki açı gayrimüslimlerin ülkeyi terk etmesiyle birlikte kapanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında asker-bürokrat kökenli iktidarın politik inisiyatifi güçlendirmiştir. Bir önceki bölümde incelenen, Anonim Şirketler nezdinde örgütlenen sermaye sınıfının Osmanlıda, ticaret sermayesi ve mali sermaye biçiminde gelişmesinin ve 1928 yılına kadar bu durumun güçlenerek devam etmesinin en önemli nedeni bürokrasi ile sermaye sınıfı arasındaki uyumla açıklanabilir. Devlet ile sermaye sınıfı arasındaki uyumun güçlenmesini sağlayan bazı koşullar, Cumhuriyet döneminde Kemalist iktidarın uygulamalarıyla beslenmiştir:

1- 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının Ticaret Sözleşmesinde 5 yıl geçerli olacak Osmanlı Gümrük tariflerini Türkiye Cumhuriyetinin imzalaması, hem Kapitülasyonların devamı gibi etki yaratmış hem de ülkede dış ticarete tam liberal ekonominin oluşmasını sağlamıştır. Böylece dış ticaret sürekli açık vermiş, gümrük vergileri düşmüş, Türk Lirası altına bağlı ve serbestçe diğer dövizlerle değiştirilebilir durumda olmuştur. (Tokgöz, 2004, s.98) Bu durum sermaye sınıfının kaynaklarını (Şeker fabrikalarının kuruluşu sonrası kurucularının ithalata yönelmesi olayında olduğu gibi) yatırımlardan çok dış ticarete yöneltmesine neden olmuştur. Devletin 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi kanunlarla sermaye sınıfına ayrıcalıklar tanınması ve ürün alım garantisi vermesi ile serbest piyasa ekonomisi az riskli yüksek spekülasyon kazanç alanına dönüşmüştür. Tüm bunların yanı sıra Lozan Anlaşması hükümlerinin getirdiği kısıtlar ile “hammadde ihraç edip mamul mal ithal eden bir ülke durumunda” olan ekonomide zaten ticaret sermayesi ve mali sermaye olarak varlığını koruyan sermaye sınıfının aracı rolü daha da pekişmiştir. Ve sermaye sınıfı sanayi sermaye sınıfı olarak değil ticari sermaye sınıfı olarak güçlenen konumundan memnun bir ruh haline gelmiştir.

2- Türkiye Cumhuriyetinin, İttihat ve Terakki geleneğine bağlı asker-sivil bürokrasisinin “Milli Sermaye Sınıfı yaratma” bakış açısı, yeni rejimin kurumlaşma çabalarıyla tam anlamıyla çakışmıştır. 1950'lere kadar sürecek olan ekonomik yatırımları finanse edecek kaynak yetersizliği sorunu bu çakışma ile çözülmeye çalışılmıştır. Bu çakışmayı kısaca şöyle açıklamak mümkündür: 1920'li yıllarda kurumlaşma çabaları doğrudan doğruya milli bir sermaye sınıfı yaratmaya yönelik girişimlerdir (İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkarılması).

3- Diğer taraftan devlet, kendi bürokrat kadrosu içinden çıkan sermaye sınıfına birikim yaratması için önemli faaliyet alanları açmıştır. Başkent Ankara'ya taşınması ile birlikte Ankara merkezli büyük bir inşaat sektörü oluşmuş ve Tek Parti iktidarına yakın duran sermaye sınıfı inşaat sektöründen, müteahhitlikten büyük kazançlar sağlamıştır. Vehbi Koç Hayat Hikayem adlı eserinde bu hususa şöyle değinmektedir: “Atatürk'ün Ankara'yı başkent yapması şehre büyük bir canlılık getirdi. Bayındırlık ve yapı işleri başladı. Ben de bakkaliye, kösecilik ve hırdavat işlerini bıraktım, yapı malzemesi işine girdim.” (Koç, 1983, s.42)

4- Diğer bir husus etkin piyasa yaratmak için gerekli olan ulaşım sektörü sorunudur. Atatürk demiryolu yapımına büyük önem vermiş ve İttihat ve Terakki Fırkası döneminde savaşlar nedeniyle yarım bırakılan projeler hayata geçirilmiştir. Böylece siyasi iktidar çevresinde kümelenen sermaye sınıfına yeni birikim alanları açıldığı görülmektedir. Bürokrasi kökenli sermaye sınıfının bu alandaki faaliyetine dair Eskişehir Milletvekili Emin Sazak Vehbi Koç hakkında şöyle demektedir: “İnönü'nün

Başbakanlık döneminde Ankara-Kayseri demiryolu yapılırken, birkaç mühendis ile ortak olup, demiryolu müteahhitliğine başlıyor, büyük paralar kazanıyor.” (Koç, 1983, s.49). Çünkü devletin, inşaatı ve ulaşımı birçok hallerde bizzat devlet eliyle değil, ihale yolu ile gene özel sektöre yaptırma yönetimini benimsediği görülmektedir. (TTOT, 1966, s.65)

5- Milli Sermaye Sınıfı yaratmanın üçüncü etkileşim alanını ise bankacılık sektörü, madenler ve inhisarlar sistemi oluşturmaktadır. 12 Mart 1925 tarihinde 608 sayılı “Maden Nizamnamesinin Tadiline Dair Kanun” adıyla çıkarılan kanunda madenlerin ya bizzat devlet tarafından ya da devlet ve özel sektörün katıldığı ortaklıklarca işletileceği belirtilmektedir. Ayrıca kanun bu amaçla kurulacak işletmelerin sermayesinin yarısından fazlasının Türk tabiiyetine ait olmasını şart koşarak ulusal sermaye sınıfı için oldukça kazançlı yeni fırsatlar sunmuştur. (Soral, 1974, s.11) Bürokrasi ile köklü bağı olan, hatta geçmişi bürokrasiye dayanan ikinci kuşak sermaye sınıfına kaynak tahsis eden diğer bir sektör de İnhisarlar (Tekeller) olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunda devletin temel gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak kritik faaliyet alanlarında kurulan İnhisarlar devletin önemli gelir kaynağıydı. “Türkiye’de, kanunlar aracılığı ile bazı kuruluşlara, bir malın üretimini, satışını, ithalini, ihracını, işlenmesini bunlardan hepsi veya birkaçı üzerinde kurulan idari-yasal inhisar, devlete gelir sağlamak amacıyla mali inhisar ve yurt içinde üretimi yapılamayan ya da az miktarda bulunan ürünlerin ithalat karını devlete bırakılması, yurt içindeki inhisarları ve sermayeyi korumak amacıyla kurulan dış ticaret inhisarı olmak üzere üç tür inhisar sistemi kuruldu.” (Demirbilek, 2012, s.204) Cumhuriyet döneminde inhisarların çoğu Tek Parti iktidarı yanlısı sermaye sınıfına tanınan imtiyaz hakları ile işletilmiş ve bürokrasi tarafından İnhisarlar çıkar amaçlarına yönelik istismarlara maruz kalmıştır.

DEVLETÇİLİK DÖNEMİ VE ULUS DEVLETİN MERKEZİLEŞMESİ

Türkiye’de Devletçilik, literatürde 1950 yılına diğer bir deyişle çok partili sisteme geçişin başlangıcına kadar geçen süre olarak tahayyül edilse de burada devletçilik 1933-1939 arası dönem olarak ele alınacaktır. Bu çalışmadaki yaklaşım, iktisat literatürünün yaklaşımı reddetmek olarak okunmamalıdır. Ekonomide devletçilik, tahayyül edildiği gibi 1940’ların sonlarına kadar sürmüştür ve bu açıdan devletçilik, bu bölümde ayrı ayrı ele alınan iki alt bölümü de kapsamaktadır. Bu çalışmada, 1939’a kadar devletçilikte bahsedilmesinin nedeni, II. Dünya Savaşının başladığı 1939 yılından itibaren yine bir devletçi ekonomi uygulaması biçimi olan “*Savaş Ekonomisi*” politikalarının lineer/beklenen ekonomi politikalarında meydana getirdiği yönelim farklılıklarına dikkat çekmektir.

1932-1939 YILLARI ARASINDA EKONOMİNİN GENEL YAPISI

Türkiye ekonomisi 1929 Buhranına cılız, beklenen yatırımları gerçekleştirmekten uzak bir sermaye sınıfı ile yakalanmıştır. Sermaye sınıfının durumunun yanı sıra hem Lozan Antlaşmasının Ticaret Sözleşmesinin getirdiği kısıtlar hem de ülkede hüküm süren “Ulusalcılık” anlayışının yarattığı tedirginlikten dolayı yabancı sermaye yatırımlarının gerçekleşmemesi neticesinde ulusal kalkınmayı sağlayacak kaynaklar yetersiz kalmıştır. Kaldı ki, sanayileşme için gerekli finans kaynakları yaratacak ekonomik koşullar da 1930’ların konjonktüründe zorlaşmaktaydı. Müdahaleci ekonomi politikaları uygulamaları 1929 Buhranının etkisini gidermek üzere birçok gelişmiş ülkede devreye sokulmaya başlanmıştı. ABD Başkanı Franklin Roosevelt, işsizlik ve yoksulluğu azaltmak ve ekonomiyi rahatlatmak amacıyla finansal sistemi reforme edecek ve devlet müdahaleciliğine yaslanan, “New Deal” (Yeni Düzen) adlı korumacı ekonomi programlarını 1933 yılında uygulamaya koyacaktı. 1929 Buhranı, Türkiye’nin ithalat ve ihracat ilişkilerinde önemli yer tutan Avrupa ekonomilerini de etkilemiş ve bu etkiler, ülkeleri korumacı politikalar izlemeye zorlamıştı.

1923-1930 yılları arasında sermaye sınıfına oldukça geniş imkânlar tanıyan devlet, hem sermaye birikiminin yeter derece beklentileri karşılamaması hem de rejimin kurumsallaşmanın hızlanmasının ve ekonomik merkezileşmesinin önünün açılması sonucu, kendi ulusal dinamiklerini kullanacağı ve ulusal sanayileşme hamlesini yaratacağı ekonomi politikalarını yürürlüğe koymuştur. Ayrıca bu politikaların II. Dünya Savaşı’na kadar istikrarlı biçimde uygulandığını söylemek mümkündür. 1930’ların başlarında oluşan koşullar içinde siyasi, ekonomik bağlamı daha sık gündeme getirilen devletçilik modeline geçilmiştir. Hala CHP programında yer alan ve dönemsel ekonomi politikasının genel biçimi olması gereken “Devletçilik”, 10 Mayıs 1931’de CHP Programına dâhil edilmiş ve 5 Şubat 1937 tarihinde 2.

Maddede yapılan değişiklikle Anayasanın temel ilkelerinden biri olarak mutlaklaştırılmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının (BBYSP) yürürlüğe konması, satın alma yoluyla yabancı teşebbüslerin millileştirmesi, dış ticaret faaliyetlerinde sıkı denetimler bu dönemde Devletçiliğin ön plana çıkan öğeleri olmuştur. Dönemin ekonomik yapısını daha net anlamak adına, Devletçiliğin nüfus ettiği ve yoğunlaştığı alt ve üstyapı ilişkilerini tanımlamak gerekmektedir:

- İç piyasanın yapısı ve devletçiliğin sektörel etkisi
- Dış ticaret ilişkilerindeki değişimler
- Kurumsal yapıdaki gelişimler
- Devletçiliğin siyasası

Dünya Savaşı sonunda yaşanan yıkım ve mali gerginlikle birlikte kapitalist ülkelerde geçerli para sistemi olan Altın-Sikke yerini kâğıt paralara, diğer bir deyişle paranın değerinin altına göre saptandığı Altın-Külçe Sistemine bırakmış ve bu sistem 1944'te uygulanacak olan Bretton Woods Sistemine kadar piyasalarında varlığını sürdürmüştür. Türkiye'de cumhuriyetin ilanının hemen ardından, yürürlükte olan altın ve gümüş paraların 1924'te ve 1925'te çıkarılan 411 ve 624 sayılı yasalarla yürürlükten kaldırıldığı görülmektedir. Savaş sonrası uluslararası ödeme ilişkilerine uyum olarak düşünülebilecek bu adıma rağmen Türkiye'de 1930'a kadar para otoritesi oluşturulmamış ve dolayısıyla para politikalarının uygulanması mümkün olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğundan kalan evrak-ı nakdiyeler 1927 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 11 Haziran 1930'da Merkez Bankası'nın kurulmasıyla birlikte para otoritesi de kurumlaşmış lakin tutarlı bir para politikasının 1958 yılına kadar uygulanmadığı görülmektedir. Zaten Savaş Ekonomisi başlığında görüleceği üzere, para politikası uygulanmaması ve savaşın finansmanının para basmayla karşılanmaya çalışılması II. Dünya savaşı koşullarında enflasyonun hızla yükselmesine neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin banknot ihraç edecek altyapısı ancak 1958 yılında Banknot Matbaasının kurulmasıyla oluşturulabilmiştir. Bu minvalde, banknot basmanın maliyeti ve yabancı ülkelerde banknot bastırılması zorunluluğundan dolayı 1930'dan itibaren Devletçi dönemde enflasyona doğrudan müdahalede bulunulamamıştır. Devletçilik döneminde bu nedenle "sıkı para politikasından söz etmek mümkün görünmemektedir; çünkü para politikasından söz etmek mümkün değildir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Özel sermayenin oluşumunda kamu kaynaklarının etkili olduğu söylenebilir. Osmanlı döneminde olduğu gibi cumhuriyetin ilk yıllarında da özel sektör güçlü değildi. Türkiye'de güçlü ve köklü sanayi işletmeleri bulunmamaktaydı. Sermaye ile kamu otoritesi arasındaki ilişki sermaye sınıfının oluşmasında etkili olmuştur. Osmanlı döneminde de cumhuriyet döneminde de siyasi ve ekonomik yeniden yapılanmanın geriliminde ortaya çıkan keskin iktidar savaşları sermaye oluşumunda kutuplaşmaları getirmiştir. Sanayi devrimi ile ülkede el emeğine dayalı ürünlerin rekabet şansını yitirmesi Türk dışı unsurların uluslaşması bilincini getirmiştir. Bu durum ticaretin yabancı unsurlar elinde olan kısmının gitmesine neden olmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, özel sermayenin güçlenmesi kamu kaynaklarına yakınlığa bağlı olarak sağlanabilmiştir. Kamu kaynakları sanayi kuruluşlarında yatırım için kullanılmıştır. Bu durum yerli sanayiye kurtarma, esnafı yeniden teşkilatlandırma gibi amaçlar içeriyordu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet desteği ile Türk müteşebbisler meydana getirme çabası devam ettirilmiştir. Osmanlı'da burjuva sınıfını, gayri Müslimler (Ermeni, Yahudi, Rumlar) teşkil ederken, Cumhuriyet döneminde, bunların yerine devlet menşei milli bir burjuva yaratılmaya çalışılmıştır. Bu türevi sınıf, çıkarsal ilişkilerin devamı için iktidarla sürekli organik bir ilişki içinde bulunma ihtiyacı hissetmiştir."

Devlet ve sermaye sınıfı arasındaki etkileşimden söz edildiğinde, etkileşimin yönünden söz etmek bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Etkileşim iki yönlüdür,

a) Devletten sermaye sınıfına doğru oluşan yön

Devletten sermaye sınıfına doğru oluşan yönleri üç madde halinde sıraladık. Üçüncü maddenin son etkileşim alanı ise bankacılık sektöründe ortaya çıkmaktadır. Hem Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem de Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında "Ulusal Sermaye sınıfı yaratma" girişiminin yegane eksikliği sermaye sınıfına birikim sağlayacak yatırımların finanse edilmesine yönelik kaynakların

yetersiz olmasıdır. Tek Parti iktidarı, her açıdan kendini rahatsız eden kaynak yetersizliği sorununu sermaye sınıfına destek olacak mali kuruluşlar oluşturarak gidermeye çalışmıştır.

Belli sektörlerde kredi sağlamak amacıyla kurulan İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası bu amaçlar doğrultusunda oluşturulan mali kuruluşlardır. Fakat ülkede bağımsız bir sermaye sınıfının olmaması, bu mali kuruluşlarda egemenliğin asker-bürokrat kökenli iktidar yanlısı kişilerce sürdürülmesi sonucunu doğurmuştur. Siyasal iktidar çerçevesinde gelişim gösteren ve 1930'a kadar geçen sürede ticaret sermayesi ve toprak sahipleri tarafından kurulan bankalar, uğraşı alanları açısından üç ana gruba ayrılabilir. (Okyar [Ed.], 1973, s.472)

(i) Tarım kredisi veren bankalar (*Milli Aydın Bankası, Manisa Bağcılar Bankası, Akşehir Tütüncüler Bankası, Eskişehir Çiftçi Bankası, Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası vb.*);

(ii) Ticari kredi veren bankalar (*Konya İktisad-i Milli Bankası, Konya Türk Ticaret Bankası, Konya Ahali Bankası, Adapazarı İslam Ticaret Bankası, Karaman Milli Bankası, Akşehir Bankası, Eskişehir Bankası, Adapazarı Emniyet Bankası, Afyonkarahisar Terakki-i Servet Bankası, Kocaeli Halk İktisat Bankası, Nevşehir Bankası, Denizli İktisat Bankası, Akseki Ticaret Bankası, Ermenek Ahali Bankası, Şarki Karaağaç Bankası, El'aziz İktisat Bankası, Lüleburgaz Birlik Ticaret Bankası, Mersin Ticaret Bankası, Kastamonu Bankası vb.*);

(iii) Esnaf ve belirli meslek gruplarına kredi veren bankalar (*İstanbul Küçük İkrizat Sandığı – Gayrimüslimlere kredi vermektedir-, İstanbul Esnaf Bankası, İzmir Esnaf ve Ahali Bankası*). Bunların içinde siyasi iktidara muhalif konumda olan Konya İktisad-i Milli Bankası, Konya Ahali Bankası, Karaman Çiftçi Bankası gibi bankalar siyasi iktidarcı bastırılmış, CHP iktidarının istemi dışında gelişen sermaye sınıfı kesimlerinin iktisadi gelişimine kesinlikle izin verilmemiştir.

b) Sermaye sınıfından devlete doğru oluşan yön

Sermaye sınıfı ile devlet arasındaki etkileşimin, sermaye sınıfından devlete doğru olan yönü ise daha kapsamlı bir yöndür. Türkiye'de 1920'li yıllarda sermaye sınıfının gelişiminde çeşitli farklı sosyo-ekonomik faktörlerin yer aldığını söylemek mümkündür:

- a) Asker-bürokrat kökenli burjuvazinin önemli bir kesim oluşturduğu özel teşebbüsün güvenle sırtını dayayacağı bir devlet vücuda gelmiştir.
- b) Sermayenin Birinci Millileştirilmesi süreci sonunda yabancı sermaye bağlantılarını kuran gayrimüslimlerin gitmesiyle alanında uzmanlaşmış teknik kadroların eksikliği devlet sektörlerinde yetişen yetkin kişilerin sermaye sınıfınca devşirilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak Türkiye'de sermaye birikiminin genel değerlendirmesi şöyledir;

- Türkiye, kapitalist üretim koşullarına Avrupa ülkeleriyle eşzamanlı geçmedi,
- Geç kapitalistleşen ülkelerin yaşadığı ekonomik sorunları yaşadı.
- Sorunların en önemlisi, üretim ilişkilerinin gelişmesinin motoru olan sermaye birikimi olmuştur.
- Sermaye birikimi, özellikle geç kapitalistleşen ülkelerde, sermaye sınıfı ile devlet arasında sıkışan etkileşim olarak okunabilir.
- 1913-1915 dönemi Osmanlı sanayi istatistiklerine bakıldığında, Döneminde hammadde ihraç eden ve mamul mal ithal eden bir ülke görünümündeki Osmanlı ekonomisi, geç kapitalistleşen bir ülkenin sanayileşmiş ülkelerin hammadde deposuna dönüştüğünün de dışı vurumudur.
- Diğer taraftan sermaye sınıfı Türk-Müslüman tüccar, toprak sahipliği ve Azınlık ticaret burjuvazisi olarak gelişmiş, uluslaşma ideolojisi neticesinde Azınlık ticaret burjuvazisine karşı Sermayenin Birinci Millileştirilmesi evresi tamamlanmıştır.
- Bu dönemde devlet ile "II. Kuşak" olarak kavramsallaştırdığımız ve asker-bürokrat kökenli Müslüman-Türk sermaye sınıfının çıkarlarının bir bütün olduğunu görmekteyiz. I. Kuşak Azınlık Sermaye Sınıfına karşı anonim şirketler halinde örgütlenen ve siyasi otoriteyi arkasına alan asker-sivil bürokrat II. Kuşak sermaye sınıfının varlığı kapitalizmin gelişim durumundan oldukça uzaktır.

- Çünkü varlığını serbest piyasa, rekabet ve rasyonalite dinamiklerine değil devletin sağladığı tepeden inme ekonomi politikalarına borçludur.
- Sermaye birikimi ve üretici güçlerin gelişimi bizzat, kendinden başkasının gelişimine olanak tanımayacak şekilde engellenmiştir.
- Böylece devletle kurduğu ilişkilerle beslenen, uzun vadede kalkınma ve yatırım perspektifi olmayan, kısa sürede spekülasyon kazançlarla yetinen, gelecek perspektifinden uzak bir sermaye sınıfı profili oluşmuş ve ekonomi politikaları bu sermaye sınıfı çıkarları lehine sürmüştür.
- Ekonominin, özelde de sermaye sınıfına dair bu sorunların 1923'te kurulan Cumhuriyet rejimine olduğu gibi intikal ettiği görülmektedir.
- Kurtuluş Savaşı dönemine kadar sermayenin etnik dağılımının, Ergil Doğu'nu araştırmasından yola çıkarak
 - %15 Türk,
 - %50 Rum,
 - %20 Ermeni,
 - %5 Yahudi,
 - %10 Yabancı şeklinde dağılmıştır.
- Savaş Ekonomisi döneminde sermaye birikimini hızlandıran ve III. Kuşak Sermaye Sınıfının tarih sahnesine çıkışının koşullarını hazırlayan en önemli iki olayın 12 Kasım 1942 tarihli Varlık Vergisi Kanunu ve 7 Haziran 1943 tarihli Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu olduğunu söylenebilir.
- Sermaye sınıfının oluşumunda, sermaye birikim sürecinde, Osmanlı imparatorluğunun son dönemi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında, devletin önemli bir ekonomik aktör olduğu hipotezimiz doğrulanmıştır.
- 1980'li yıllarda başlayan dışa açılma sürecine kadar sermaye sınıfı, devletin gölgesinde yaşamını sürdürmeyi varlığının yegâne oluşu olarak kabullenmiştir.
- Sermaye sınıfı ile devlet arasındaki resmi ya da gayri resmi ilişkiler kimi zaman kavramlaştırma, kimi zaman soyutlama, kimi zaman dönemleştirme biçiminde; fakat her biri değişimin kendi dinamiklerinden iktisadi sonuçlar çıkarılarak ortaya konmuştur. Kamu kaynakları özel sermayenin gelişmesi için kullanılmıştır. Bu ifade literatür taramasında da gözlenmiştir. Yukarıdaki başlıklarda "Devlet ile Sermaye Sınıfı İlişkileri" ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Yalova Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı 19, Ekim

KAYNAKÇA

Altıparmak, AYTEKİN. “Türkiye’de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mütешеbbis Sınıfının Gelişimi”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt-Sayı: 1-1, Ocak 1998, ss. 65-88

Batmaz, E. Şükrü, Kudret Emiroğlu ve Süha Ünsal. **İnşaatçıların Tarihi**, İstanbul: Türkiye Mütעהhitler Birliği Yayını, 2006

Bilgili, Yüksel. **Karşılaştırmalı İktisat Okulları**, İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları, 2012

Demirbilek, Sinan. “Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt-Sayı: XII-24, 2012, ss. 203-232

Ertem, Cemil. “Türkiye’de Zenginliğin Kaynakları”, Kasalak, Kadir. “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 27, Aralık 2012, ss. 65-79.

Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012

Keyder, Çağlar. **Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993

Koç, Vehbi. **Hayat Hikayem**, İstanbul: Oto Koç Yayınları, 1983.

Marx, Karl ve Friedrich Engels. **Komünist Parti Manifestosu**, Çeviren: Rekin Teksoy, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2005

Okyar, Osman (Ed.). **Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Metinler-Tartışmalar)**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975

Şenalp, M. Gürsan ve Örsan Şenalp. “Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi”, **Memleket Siyaset Yönetim**, Cilt-Sayı: 3-8, Ağustos 2008, ss. 63-99

Tabakoğlu, Ahmet. **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergah Yay, 1986.

Türkiye Ticaret Odaları Tebliği. **Türkiye’de Özel Sektör ve Kalkınma**, Ankara: Ticaret Borsaları Birliği Yayınları, 1966.

Tokgöz, Erdiñç. **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2004

Soylu, Perihan Ü. Ve Özlem Yaktı. “Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayî Planı”, Duman, M. Zeki. “Türkiye’de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili”, **Sosyo-Ekonomi Dergisi**, Sayı: 1, Ocak-Haziran 2007, ss. 33-46.

Soral, Erdoğan. **Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri**, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1974

Yılmaz, Sema. “Sermaye Birikim Modelleri Çerçevesinde Türkiye’de Sermaye Birikimi Sorunu”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2004

İnternet Kaynakları

<http://birdeburadandinleyin.blogspot.com.tr/2012/09/turkiyede-zenginligin-kaynaklar-cemil.html>

[20.05.2014]

<http://www.historystudies.net/OncekiSayilarDetay.aspx?Sayi=Volume%204%20Issue%201>,

[10.06.2014]

Kurum Kaynakları

Devlet İstatistik Enstitüsü DİE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1973), s. 166

Pehlivan, Ö., (2014), Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilen “Türkiye’de Sermaye Sınıfının Oluşumu” konulu eserden yararlanılmıştır.